

گو جری لفظالی: اک مطالعہ

ABSTRACT

Gojri is an Indo-Aryan language spoken in a very vast area, including India, Pakistan and Afghanistan. The community that speaks this particular speech variety is known as "Gujjar". The Gujjar tribe is not settled in any particular region or area, but it is a nomadic tribe that travels throughout the year. In summer, Gujjar people go to the hilly areas of Kashmir, Hazara, Swat and Chitral etc., while in winter, when there is snow on the mountains, these people come to the plains towards the south with their livestock. Thus, their journey continues throughout the year. The specialty of this tribe is that their language has a distinct and unique identity from the languages spoken around them where they travel. They pass very successfully their language to their children and younger generations. Moreover, they have also set up "mobile schools" to educate their children in their mother tongue. In Pakistan, since no work has not yet been done under government auspices, while in Indian occupied Kashmir, the state has published books in Gojri

language, so the writer has consulted them for our present research. This article will help us to understand the nature of Gojri lexical items.

گجر:

گو جری ”گجراں“ دی بولی اے، ایس لئی ضروری ہے کہ گو جری تے گل کرن توں پہلے ایس ”گجر“ تے گل کرے۔ ”گجر“ یاں ”گجر“ اک قبیلہ ہے جو پاکستان تے بھارت دے دکھ دکھ علاقیاں وچ وسدا ہے۔ ایہناں علاقیاں وچ پنجاب، ہماچل پردیش، کشمیر تے خیبر پختونخوا شامل نیں۔ گو جری بولی بولن والے گجراں دی کل گنتی بارے ساڈے کول کوئی آنکڑے موجود نہیں۔ سانوں ایہہ وی پتہ چلدا ہے کہ ایہہ قبیلہ افغانستان وچ وی موجود اے۔ ایہہ ثبوت سانوں ایس طرح ملدا ہے کہ افغانستان دے قومی ترانے یعنی ”سرود ملی“ وچ افغانستان دیاں باقی قوموں دے نال نال ”گجر“ دا ذکر وی کیتا گیا ہے۔ ایس قومی ترانے دے شاعر عبدالباری جہانی نیں جیہناں دے لکھے ہوئے قومی ترانے نوں 2006ء وچ منظور کیتا گیا سی۔ (1)

گجر لوکاں دا جیون:

گجر لوکاں دی اکثریت کسے اک تھاں تک کے رہن دی عادی نہیں۔ ایہہ زیادہ تر بھینڈاں بکریاں پالدے نیں تے اپنے مال ڈنگر نوں نال لے کے سارا سال جگہ بدلے رہندے نیں۔ وادی کاغان دے گجر قبیلے بارے ”ڈاکٹر محمد ایوب“ اپنی کتاب ”گو جری زبان و ادب (دوجو حصو)“ وچ بارے لکھدے نیں:

”وادی کاغان وچ وسن والے بہتے گجر خاص کر مال ڈنگر رکھن والے گجر خانہ بدوشی دی زندگی گزاردے نیں تے ایہہ سفر صدیاں تائیں پسریا ہویا اے۔ جدوں کوئی گجر سرت سنبھالدا اے تاں اپنے آپ نوں انج ای سفر کردا ویکھدا اے۔ انج ای کوہو دے ڈھکے وانگ ٹردے رہنا، حیاتی دا کو چکر، اکو رستہ تے اکو مقصد سویرے توں شام تک دن، ہفتے تے مہینے اک تھاں اتے رہنا، سادہ زندگی گزارنا تے پُر خطر سفر کردے رہنا ایہناں لوکاں دا مقدر اے۔“ (2)

اگے چل کے اوہ ایہناں دے سال دے سفر بارے جانکاری دیندے ہوئے لکھدے

نیں:

”رُت بدلن تے ایہناں دا سفر شروع ہو جاندا اے۔ وادی دے

تھلویں حصے وچ جدوں دھپ دے سیک وچ وادھا ہوندا اے تاں
ایہہ لوک وادی دیاں اُچیاں تھاواں ول سفر شروع کردے نیں۔ مئی
توں نومبر تائیں پہاڑی چراہ گاہواں وچ ایہہ حیاتی دے دن پورے کر
دے نیں۔“ (3)

بھیڈاں بکریاں پال کے تے فیر اوہناں نوں وچ کے ہور شیواں خریدن بارے اوہ
لکھدے نیں:

”موسم گرما وچ ایہہ لوک چناں چر پہاڑاں اتے رہندے نیں۔
بھیڈ بکریاں دی اُن، گھیوتے مکھن جوڑدے رہندے نیں۔ ایس عرصے
اوہناں کول بھیڈ، بکری تے دو بے ڈنگراں دی گنتی وی ودھ جاندی
اے۔ جدوں پرت دے نیں تاں ایہناں نوں وچ کے اپنی لوڑ دیاں
شیواں خرید لیندے نیں۔“ (4)

ایس طرح دا جیون گزارن دے باوجود وی گوجر اپنی ماں بولی نال ڈاڈھی جڑت
رکھدے نیں۔ پاکستان وچ وی تے بھارت وچ وی گوجراں نے موبائل سکول قائم کیئے ہوئے
نیں جتھے اوہ اپنے بالاں نوں ہور مضموناں دے نال نال ”گوجری“ پڑھاندے نیں۔ ایس مضمون
وچ اسماں جیہناں گوجری کتاباں نوں مکھ رکھ کے اپنی کھوج مکمل کیٹی ہے اوہ ”دی جموں اینڈ کشمیر
اسٹیٹ بورڈ آف سکول ایجوکیشن“ ولوں پہلی جماعت توں لے کے پنجویں جماعت تک چھاپیاں
ہوئیاں گوجری دیاں پنج کتاباں نیں۔ ایہناں دے ناں انج نیں:

- ۱۔ گوجری کی پہلی کتاب۔ (پہلو ایڈیشن 2009۔ دوجو ایڈیشن 2016)۔
- ۲۔ گوجری کی دوجی کتاب۔ (پہلو ایڈیشن 2007۔ دوجو ایڈیشن 2016)۔
- ۳۔ گوجری کی تہی کتاب۔ (پہلو ایڈیشن 2008۔ دوجو ایڈیشن 2016)۔
- ۴۔ گوجری کی چوتھی کتاب۔ (پہلو ایڈیشن 2008۔ دوجو ایڈیشن 2016)۔
- ۵۔ گوجری کی پنجویں کتاب۔ (پہلو ایڈیشن 2011۔ دوجو ایڈیشن 2016)۔

ایہناں ساریاں کتاباں دے مؤلفین دے ناں انج نیں: ڈاکٹر جاوید راہی (کوآرڈی
نیٹر گوجری)، منشاء خاکی، محمد جمیل تے محمد شکیل۔ اشاعتی صلاح کار وجہوں کنیز فاطمہ (ڈائریکٹر
ایڈمک جوائنٹ سیکرٹری پہلی کیشن) داناں درج ہے۔ ایہہ پنجے کتاباں تاج پرنٹرز، موتی نگر، نویں
دلی توں چھاپے چڑھیاں ہن۔

گوجری دی پہلی کتاب دے اندر ”پہلی گل“ دے سرناویں پٹھ مؤلفین لکھدے ہن:

”گوجری زبان نا بولن تے پڑھن لکھن آلاں واسطے یاہ فخر تے خوشی آلی گل ہے۔ جے دوجی مقامی زبانوں کے نال نال گوجری زبان نا وی نصاب ما شامل کرن کو ریاستی حکومت نے اہم تاریخی فیصلو لیو۔ یاہ وقت کی ضرورت وی ہے تے گوجی بولن آلاں کی حوصلہ افزائی وی کیونجے عالمی سطح پر اس حقیقت نا تسلیم کیو گیو ہے جے ماں بولی (مادری زبان) بچہ نا ہر طرحیا کا علم سکھان واسطے بہترین ذریعو ہے۔“ (5)

گوجری بولی:

ہن اسیں گوجری بولی بارے گل کریندے ہاں۔ ہن تیکر دی کھوج دسدی ہے کہ ایہہ بولی راجستھان دی میواتی بولی دے بوہتا نیڑے ہے۔ بھارتی مقبوضہ کشمیر وچ گنتری پاروں ایہہ کشمیری تے ڈوگری مگروں تہی وڈی بولن والی بولی ہے۔ (6) پاکستان وچ ایہدے بولن والے لوک آزاد کشمیر توں وکھ خیبر پختونخوا وچ ہزارہ ڈویژن، سوات تے دیر وچ زیادہ وسدے نیں۔ ایسے وڈے علاقے وچ کھلے ہوئے ہون پاروں گوجری بولی وکھرے وکھرے رنگاں نال وکھ وکھ تھاواں تے بولی جاندی ہے۔

گوجری دے وکھ وکھ لہجیاں اندر 64 فیصد توں لے کے 94 فیصد تک سانجھ ویکھی گئی ہے۔ گوجری دے کھلار تے پسار لئی ریڈیو تے ٹی وی دا بہت وڈا حصہ ہے۔ اُچھ کر کے سری نگر ٹی وی توں گوجری دے پروگرام نشر کیتے جاندے نیں۔ گوجری وچ شاعری، کہانیاں تے لوک گیتاں دے پراگے چھاپے گئے نیں۔ خیبر پختونخوا، شمالی علاقیاں وچ تے آزاد کشمیر دے زیادہ تر علاقیاں وچ گوجری بولی برقرار ہے۔ پر مظفر آباد دے آلے دوالے تے میر پور نیڑے وسدے گجراں دی بولی وچ مقامی رنگاں دی لفظی بوہتی محسوس کیتی جارہی ہے۔ (7) پنجاب وچ وسدے گجراں نے اپنی بولی گنوالی ہے۔ گریسن دے نزدیک گوجری بولی دی چوکی سانجھ راجستھان دیاں دو بولیاں نال ہے جو کہ ”میواتی“ تے ”میواڑی“ ہن، خاص طور تے راجستھان وچ ”جے پور“ تے ”الور“ شہراں دے وچکارے علاقے وچ بولی جاندی بولی نال ”گوجری“ دی سانجھ زیادہ ہے۔ (8) شاید ایہو کارن ہے کہ گوجری لفظی وچ راجستھان، بھارتی ریاست گجرات تے سندھ دی لفظی نال سانجھ اج وی موجود ہے۔ تے گوجری قبیلہ راجستھان توں ہی نکل کے شمال ول آیا ہے۔

گریسن نے ایہہ وی مشاہدہ کیتا ہے کہ اجو کے ہماچل پردیش دے علاقے کانگرہ وچ بولی جاندی ”گوجری“ اوتھوں دی مقامی پنجابی بولٹی ”کانگری“ دا چوکھا رنگ رکھیندی ہے۔ (9)

باقی علاقیاں وچ بولی جاندی ”گوجری“ اندر ”بھ، دھ، ڈھ، جھ، گھ“ ورگیاں پنج آوازاں پنجابی دے ”سُرا“ والیاں آوازاں دا رُپ اختیار کر گئیاں نیں۔ ایہناں اندر ”بھکھو، بھرنو، گھوڑو، دھی“ جیسے لفظاں دا اُچارن سگواں پنجابی والا ہے۔ (10)

گوجری ادب دی تخلیق:

گوجری وچ لکھن والے شاعر تے لکھاری اک عرصے توں سوہنا ادب تخلیق کر رہے ہن۔ واضح رہوے کہ گوجری لکھن والے سارے پرانے شاعر تے لکھاری پہلاں پنجابی دے مرکزی تے ٹکسالی لہجے وچ ہی لکھدے ہوندے سن۔ گوجری ادب دی ترقی کچھ جیس شخصیت دا کم بہت نمایاں ہے اوس دا ناں ”میاں نظام الدین لاروی“ ہے جو کہ بھارتی ریاست جموں تے کشمیر دے رہن والے سن تے سلسلہ نقشبندیہ دے روحانی بزرگ سن۔ دلچسپ گل ایہہ ہے کہ آپ دا زیادہ تر کلام پنجابی سی حرفی دی شکل وچ ہے جیہڑا ”اشعارِ نظامی“ دے ناں نال چھپیا ہویا ہے۔ آپ دا جنم 25 اپریل 1896ء وچ ہویا تے وفات 10 اکتوبر 1972ء نوں ہوئی۔ آپ نے ریاست کشمیر دے علاقے ”بابانگری واکت“ وچ گوجری بولی نوں اپنے دربار دی سرکاری بولی بنایا ہویا سی۔ آپ 1947ء توں بعد لگ بھگ دس سال تک ریاستی قانون ساز اسمبلی دے رکن وی رہے۔ (11)

کھوج دے سٹے:

گوجری دی لفظالی اُتے اساں کھوج کر کے اوہدی وکھرے وکھرے درجہ بندی کیتی ہے۔ مضمون دے ایس حصے وچ اسیں اپنی کھوج دے سٹے پیش کر رہے ہاں:

1۔ ہند آریائی سانجھ:

گوجری دیاں کتاباں پڑھن دوران سانوں ڈھیر سارے اوہ لفظ ملے ہن جو لگ بھگ ساریاں ہی ہند آریائی بولیاں نال سانجھ پاوندے ہین، جیویں: انار، تارا، ماں، باپ، تختی، تلوار، جوڑی، جھاڑی، جھاڑو، چھت، دوات، دُھند، ڈولی، ڈمر، ڈھال، ڈھول، روٹی، لڑی، سیڑھی، گلاسور، رنگ، کنگھی، وکیل، وزن، واسکٹ، ہار، مِل، ہل، یک، پیڑ، پیالی، ماں، ریت، دیگ، مِیل، بلی، چکی، نت، دن، جس، آخری، سِل، تیر، لیر، کھیر، نیر، پیر، نیل، چیر، پُل، رُت، سُنکھ، بُوٹ، سوت، دُھوڑ، پُوت، بھوت، بُور، کوٹ، ڈور، شور، ڈور، بول، شہر، چل، روگ، شور، گلی، سیڑھی، نوٹ، کاٹا، گُرتی، ہتھوڑی، جہاز، نلکی، نمازی، بارش، روٹی، سکول، گھڑی، ڈھول، رنگ، دھوبی، کپڑا، علاج، موسم، بدلو، بھائی، دُکھ، گھمنڈ، لنگر، امیر، غریب، چھوٹا، سنگ، دھیان، رُوپ،

سنگار، چاندی، زمانہ، اُدھار، ہُشیار، پیاری، پیالی، تیار، اپنا، ہوا، لکڑی، ربڑ، فوجی، وردی، قینچی، درزی، گھگرو، جنگل، کسان، بیل، سبب، دھوکا، بستی، روپ، رات، مشہور، دنیا، دریا، گلاس، گھر، ڈھول، مندر، گرجا، ملک، چوری، دور، مونہہ وغیرہ۔

2- عربی فارسی لفظی:

گوجری بولن والی وسوں اسلام دھرم نوں منن والی ہے۔ سو گوجری اندر اجنبی لفظ وی موجود ہن جو عربی تے فارسی توں آئے ہن۔ ایہناں لفظاں نوں سگواں عربی فارسی اچارن مطابق ہی لکھیا جاندا ہے، جیویں: ثمر، ثواب، ثناء، ثالث، صف، ضعیف، ضرب، ضامن، ضبط، عینک، عمارت، عورت، غلیل، غار، فراک، نوارہ، فوجی، قینچی، قلم، قمیض، صبون، حلوائی، خرگوش، خچر، خوبانی، ذخیرہ، ذاکر، ذرا، زیور، زنجیری، خواب، خواجہ، خواہش، خواہ، خوار، خود، خوش، خوشبو، خورشید، خوب، فقیر، قمیض، غلیل، خاک، دوا، صاف، ضرب، طرف، طرف، عقل، فقر، قلم، موت، ورق، قوم، کاغذ، جنگل، روشن، شیطان، عیسائی، عبادت، یاقوت، حسن وغیرہ۔

3- پنجابی دے سبھ لہجیاں نال سانجھ:

ساڈی کھوج مطابق گوجری دی زیادہ تر لفظی اوہ ہے جیہڑی پنجابی دے سبھ رنگاں نال اپنی سانجھ بناؤندی ہے، جیویں: امب، پھل، تھم، ٹنگ، جھڑ، چن، چڑی، چچ، داند، داتی، ڈاچی، گڑی، سپ، سوٹی، سنگ، گھر، گاں، گانی، کٹھ، کاگ (کاں)، لاٹو، مچھی، نک، نتھ، ہتھ، بھگیاڑ، گاں، تھان، چھان، ناں، ائی، اکھر، ڈنگر، آجڑی، داند، دند، اکھ، اٹ، ام، آگ، تر، نتھ، پگ، پھل، اُن، چن، گھاہ، پتر، بھید، چار چوہیری، مٹل، گھول، ناں، گھاہ، چھال، گاں، ہانی، مسیت، بھگیاڑ، مُنڈھ، نیڑے، چٹا، چاہ، ڈھڈ، جھالر، دھی، ڈھوک، ککھ، رنج، رت، ساڑ، ملائی، گڈی، گبھرو، لوک، صُون، ہتھ، چوگ، گڈی، پاسے، بدل، تتی، ٹاکی، کم، ہور، ٹاک، ساک، اٹکل، سول، نواں، بہک، بھیری، ڈوہنگیائی، ڈراڈے، اج، بھاویں، گل، کیڈی، کستی، لشکارا، پہلوں، نیڑے، ڈاڈی، چھل، گھٹ، سیال، ڈراڈے، نک، سونہپ، گجھ، کوڑ، جھولی، بھین، مٹھی، تیجی، سویلے، فر، کھید، آگ، سنیہا، ڈاڈی، چھتا، اوکھت، اوکھ، ڈھوک، امڑی، کٹڈے، دھی، گانی، نک، گل، اکھ، اما، سبھ، بھیداں، اڑی، داکھ وغیرہ۔

4- پنجابی دے پرہتی رنگاں نال سانجھ:

گوجری دی کجھ لفظی اُتے پنجاب دے لہجیاں نال سانجھ بناؤندی ہے، جیویں: جاتک (مُنڈا)، بُو جو (باندر)، کھٹوں (کھڈو/گیند)، گراں (پنڈ)، رہو (غصہ)، بکروٹ (بکا بکرا)، اجاں (اے/حالے)، پکھنوں (پکھی/پرندہ)، بُن (تھلے/پٹھ)، بَشکار (وچکار)، دینہہ

(سورج/دن)، جنو(جنا/آدی)، جٹوں (گوڈا)، جٹوں (پنجابی) وغیرہ۔

5- اوپری لفظی:

گوجری دی کجھ لفظی اجیہی وی ہے جیہڑی پنجابی دے باقی لہجیاں نالوں اُکی اڈ ہے۔ ایس گل دا وی امکان ہے کہ ایہہ لفظی کشمیری، ڈوگری وغیرہ نال سانجھ پاؤندی ہووے۔ جیویں: ارل (کنڈی)، پڑو (ڈھکن)، بھت (در)، پٹھی (داتری)، پٹھ (بکری دا بچا)، تموں (تنبو)، ٹھٹھو کو (ہد ہد)، ٹھڈ (ہونٹھ)، چٹھلی (مدھانی وغیرہ)، حمائیل (رل)، دوٹرو (دو لڑا/اک گہنا)، دھار (پہاڑ)، دھائیں (فصل)، رنس (ہرن دا بچہ)، غندل (گلاب)، کات (جمور)، لنگاڑی (لومڑی)، مھیس (مجھ)، نچ (کانیاں دی جھگی)، کیزو (لگام)، ژال (پہلوان)، اڈڑی (تھن)، مھیس (مجھ)، مانجھی (مجھ پالن والا)، چوٹو (سیب)، کھوٹ (خروٹ)، بٹنگ (ناشپاتی)، چچھ (خالص)، برھیا (انھال)، ادو (پو)، ہوں (میں)، دینہہ پھیر (سورج مکھی)، آل (لوکی) وغیرہ۔

6- وکھرے اُچارن والی لفظی:

گوجری دے کجھ لفظ اجیہے نیں جیہناں دی پنجابی دے باقی لہجیاں نال سانجھ تاں ہے پر ایہناں دا اُچارن تھوڑا وکھر ہے۔ عام کر کے جیہناں پنجابی دے باقی سبھ لہجیاں اندر لفظاں وچ ”و“ آؤندا ہے گوجری وچ اوہدی تھان ”ب“ آؤندا ہے، جیویں: بکھ (وکھ)، بساہ (وساہ)، بیاہ (ویاہ)، بنڈن (ونڈن)، بساکھ (وساکھ)، بٹھلی (وٹھلی)، بالی (والی)، بدھ (ودھ)، بنگ (ونگ)، باہدو (وادھا)، بیر (ویر)، بڑی (وڈی)، بکھرو (وکھرا)، بیساکھی (وساکھی)، بیر (ویر)، بیر (ویر)، بٹا (وٹا)، بہرو (ویہڑا)، بینی (وینی)، بچھو (وچھا)، بچھوڑا (وچھوڑا) وغیرہ۔

گوجری دے کجھ ہور لفظاں اندر اُچارن دا تھوڑا تھوڑا فرق ایس طرح ہے: کیاڑی (کیاری)، سنڈھی (سنڈی)، دھیاری (دیہاڑی)، گھوڑو (کوہاڑا)، کند (کندھ)، ترکھڑی (ترکڑی)، چھترڑی (چھتری)، سینہہ (شینہہ/شیر)، ناخ (ناکھ)، کت (کتھے)، کوپ (کپ)، نکھیر (نکھیر)، مچ (مہت)، زمی (زمین)، اشمان (اسمان)، نقشو (تصویر)، دھیاری (دیہاڑا)، کنڈا (کنڈھا/کنارہ)، چفڑی (چوڑی)، چفرائی (چوڑائی)، گماہنڈی (گوانڈھی)، پوت (پت/پتر)، دودھ (دُدھ)، بڈھیمو (بڈھیا)، سینگ (سنگھ)، گماہنڈی (گوانڈھی)، گوجو (بوجھا/جیب)، بگتا (وگدا ہویا)، پیہنگ (پینگھ) وغیرہ۔

7- مذکر لفظی:

گوجری وچ بولے جانے والے لفظ جیہڑے واحد مذکر نیں اوہناں دی نشانی ایہہ ہے

کہ اوہناں دے اخیر تے پنجابی دے باقی سبھ لہجیاں توں بالکل اڈ ”الف“ یا ”ہ“ دی تھاں تے ”و“ آؤندا ہے۔ ایہو چیز سانوں راجستھانی، گجراتی تے سندھی، ڈھاگی وچ وی ملدی ہے۔ انج جا پدا ہے کہ راجستھان توں آؤن مگروں گوجری بولن والیاں نے ایہہ تے اج تیکر سانجھ کے رکھیا ہو یا ہے۔ حالانکہ اُتلی سندھ وادی وچ (Upper Indus Valley) وچ بولی جاندی کسے وی بولڑی اندر ایہہ تے موجود نہیں۔ ایہوں تیکر کہ سندھ دے اندر بولی جاندی ”سرائیکی“ وچ وی ایہہ تے نہیں ملدا۔

تھلے اسیں گوجری دے ایہو جیسے لفظ دے رہے ہاں جیہڑے واحد مذکر نہیں تے ایہناں دے اخیر تے واؤ آؤندا ہے، جیویں: پیلو (پتلا)، تھیلو (تھیلا)، ٹانگو (ٹانگہ)، ٹوکرو (ٹوکرا)، چرخو (چرخہ)، حقو (حقہ)، حجرو (حجرہ)، دھاگو (دھاگا)، رسو (رستا)، رندو (رندا)، کڑو (کڑا)، شکر و (شکرا)، شملو (شملا)، صندوق و، فیتو (فیتا)، کھوپڑو (کھوپڑا)، گھڑو (گھڑا)، گھنگرو، گھگرو (گھگرا)، نلکو (نلکا)، رندو (رندا)، آسرو (آسرا)، آٹو (آٹا)، کُتو (کُتا)، بُوٹو (بُوٹا)، تیرو (تیرا)، میرو (میرا)، ٹھکانو (ٹھکانہ)، رستو (رستہ)، بیلچو (بیلچا)، سنتر و (سنترہ)، جتنو (جتنا)، تارو (تارا)، پتو (پتہ)، چرچو (چرچا)، لڑکو (لڑکا)، کوٹھو (کوٹھا)، بنگلو (بنگلا)، دُنبو (دُنبہ)، تانو (تانا)، دھاگو (دھاگا)، بُوٹو (بُوٹا)، بکرو (بکرا)، گوشو (گوشا)، گرجو (گرجا)، جھنڈو (جھنڈا)، ٹانگو (ٹانگہ)، گھوڑو (گھوڑا)، مہنگو (مہنگا)، کھانو (کھانا)، آلمو (آلما)، چیتو (چیتا)، دھیلو (دھیلا)، کیلو (کیلا) وغیرہ۔

عربی، فارسی تے انگریزی توں آئے ہوئے لفظاں اندر وی اخیر لے ”الف“ یا ”ہ“ دی تھاں تے ”و“ ہی بولیا جاندی ہے، جیویں: قلعو (قلعہ)، نقشو (نقشہ)، ورتو (ورقا)، دروازو (دروازا)، شیشو (شیشا)، زمانو (زمانہ)، نظارو (نظارا)، کلمو (کلمہ)، فریضو (فریضہ)، مقبرو (مقبرہ)، پردو (پر دا)، معدو (معدہ)، زرافو (زرافہ)، غبارو (غبارہ)، خربوزو (خر بوزہ)، زیرو (زیرا)، وغیرہ۔

اپنی کھوج وچ سانوں ایہے لفظ وی ملے ہن جو صرف پنجابی نال سانجھ پاؤندے ہن پر ایہناں دے انت وچ وی پنجابی دے باقی سبھ لہجیاں دے اُلٹ ”و“ آؤندا ہے، جیویں: بھانڈو (بھانڈا)، پراندو (پراندہ)، ٹانڈو (ٹانڈا)، جندرو (جندرا)، ٹھیکرو (ٹھیکرا)، جھرنو (جھرنا)، ڈھارو (ڈھارا)، آنو (اکھ دا آنا)، کھوتو (کھوتا)، لیلو (لیلا)، دھو (دھتا)، دندو (دندا)، گلو (گلا)، صافو (صافا)، چیرو (چیرا)، آہلو (آہلنا)، سچو (سچا)، لالو (لالا)، پھانڈو (پھانڈا)، ہندوانو (ہندوانا)، جہڑو (جہڑا)، راکھو (راکھا)، جنو (جنا/آدی)، دسیو (دسیا)، بھانڈو (بھانڈا)، ٹھو (ٹھا/ڈوڑیا)، ڈھو (ڈھا)، مٹھو (مٹھا)، مٹھو (مٹھا)، آہلو (آہلنا)، آپنو (آپنا)، کنڈو (کنڈا)، جھوٹو (جھوٹا)، لیلو (لیلا) وغیرہ۔

8- مؤنث لفظالی:

گوجری دے واحد مؤنث لفظاں دے اخیر تے پنجابی سنے سبھ ہند آریائی زباناں وانگ ”ی“ آؤندی ہے، جیویں: بالی (والی)، پانھی، پھلی، پھمنی، ترکھڑی، تختی، جھاڑی، چٹھلی، چڑی، چھتری، چھانی، داتی، ڈاپچی، ڈولی، ڈالی، روٹی، لڑی، گڑی، زنجیری، سیڑھی، سوٹی، شری، شرنائی، صدی، قینچی، کنکھی، گانی، لنگاڑی، مچھی، مدھانی وغیرہ۔

9- واحد جمع:

اسیں اُتے ذکر کیتا ہے کہ گوجری وچ ”واحد مذکر“ لفظاں دے اخیر تے ”و“ آؤندا ہے۔ جیکر ایہناں لفظاں دی جمع بنانی ہووے تاں ایس ”و“ نوں ہٹا کے ”الف“ لایا جاندا ہے۔ جیویں:

واحد مذکر	جمع مذکر
بھانڈو	بھانڈا
جنڈرو	جنڈرا
جھوٹو	جھوٹا
گٹو	گٹا
آہلنو	آہلنا

مؤنث لفظاں دی جمع او سے طرح بندی ہے جیویں پنجابی دے باقی لہجیاں وچ۔ مثال

دے طور تے:

واحد مؤنث	جمع مؤنث
اکھ	اکھاں
بھیڈ	بھیڈاں
جگھ	جگھاں
مچھی	مچھیاں
ڈاپچی	ڈاپچیاں

11- گن/اوگن:

گوجری وچ اسم صفت یعنی ”گن/اوگن“ دی ورتوں دی تفصیل ایس طرح ہے۔ واحد مذکر لفظاں دے اخیر تے ”و“ آؤندا ہے، جیویں: بانکو (بانکا)، بڑو (وڈا)، نکو (نکا)، سوہنو (سوہنا)، چنگو (چنگا)، پکو (پکا)، سچو (سچا)، اچو (اچا)، لچو (لچا)، گندو (گندا)، کچو (کچا)، ٹھنڈو (ٹھنڈا)،

تھوڑو (تھوڑا)، سدھو (سدھا)، ساہرو (ساہرا)، سکو (سکا)، کھورو (کھورا)، نکڑو (نکڑا)، سیانو (سیانا)، بھیرو (بھیرا)، ستر (ستر)، پیارو (پیارا) وغیرہ۔

واحد مؤنث اسم صفت دے انت وچ ”بی“ آؤندی ہے، جیویں: بڑی، نکلی، سوہنی، چنگی، پکی، سچی، اُچی، لُچی، گندی، کچی، ٹھنڈی، تھوڑی، سدھی، ساہری، سکی، کھوری، سیانی، بھیری، ستر، پیاری وغیرہ۔ جدوں کسے اسم نال اسم صفت آؤندا ہے تاں اوہناں دیاں مثالیں ایچ نیں: ایک سوہنگوڑو، ایک نکو جاتک، ایک چنگو ہالی، ایک کالی تھیس، ایک چٹی بکری وغیرہ۔

12۔ رنگاں دے ناں:

گوجری وچ مذکر رنگاں دے ناں ایچ نیں: رتو (رتا/لال)، پیلو (پیللا)، نیلو (نیلا)، ساؤ (ساوا/ہرا/سبز)، کالو (کالا)، چٹو (چٹا/سفید) وغیرہ۔ مؤنث رنگاں دے ناں رتی، چٹی، نیلی، کالی، پیلی وغیرہ نیں۔ جدوں کسے اسم دے نال رنگ دا ناں آؤندا ہے تاں اوہناں دیاں مثالیں ایچ ہن: پیلو پتر، کالو گھوڑو، رتو پھل، نیلو کڑتو وغیرہ۔ مؤنث اسم دے نال رنگاں دے ناواں دی رتوں پنجابی دے دوجے سبھ لہجیاں وانگ ہی ہے، جیویں: رتی چھیری، چٹی پگ، نیلی گھوڑی، کالی کٹی وغیرہ۔

13۔ ہفتے دے دن:

گوجری وچ ہفتے دے دن ایچ نیں: سوار (سوموار)، منگلار (منگل وار)، بُدھ وار، ویروار (جمعرات)، جمعو، بار (ہفتہ) تے اتار (اتوار)۔

14۔ جانوراں دے پرندیاں دے ناں:

گوجری وچ جانوراں تے پرندیاں دے ناں پنجابی نال چوکی سانجھ پاؤندے ہن، جیویں: کلو، چوکر، گان، بھید، مچھی، گھوڑو، کھو، کتو، بٹخ، کبوتر، بلبل، ہاتھی، الو، گھوڑی وغیرہ۔ فرق صرف اتنا ہے کہ واحد مذکر ناواں دے انت وچ ”الف“ دی تھان تے ”و“ آؤندا ہے۔

15۔ کھاؤن پیون دیاں شیواں دے ناں:

گوجری وچ کھاؤن پیون دیاں شیواں دے ناں پنجابی دے نال دوجیاں ہند آریائی بولیاں دے نال سانجھ پاؤندے ہن، جیویں: دہی، لسی، مکھن، شربت، گھی، شکر، روٹی، لونگ، گاجر، کھجور وغیرہ۔

16۔ جسم دے حصے:

گوجری وچ جسم دے حصیاں دے ناں سگوس پنجابی دے سبھ لہجیاں والے ہی ہن،

جیویں: سر، اکھ، کن، نک، ٹھوڈی، مونہہ، بانہہ، ہتھ، کوہنی، جنگھ، جنوں، پیر، گٹو (گٹا)، ڈھڈ، گردن، موہنڈا، کالجو (کالجا)، پتو (پتا)، دند، جیہھ، سواد، ساہ، اڈی، پوٹا، کن وغیرہ۔

17۔ اڑلام والے لفظ:

گوجری وچ اڑلام دی آواز نوں لکھتی روپ دیوں لئی ”ل“ اکھر دے اُتے پٹھی جزم دی علامت ورتی جاندی ہے۔ گوجری دیاں کتاباں وچ ایس نوں اِنج لکھیا گیا ہے: ”ل“ کے اُپر پٹھا اٹھ۔“ اگے دتے جارہے لفظاں وچ سادہ لام دی تھاں تے اڑلام ورتیا ہویا ملدا ہے: پھلی، پھل، تھال، کالو، پیلو، بُلج، تلو، بال (وال)، بالی (والی)، تھالی، پالو، پولو، گولو، جھال، ڈھال، تھال، نال، پال، ہال (ہل)، کالی وغیرہ۔

18۔ اڑنون والے لفظ:

گوجری وچ اڑنون دی آواز نوں لکھتی روپ دیوں لئی ”ن“ اکھر دے اُتے پٹھی جزم دی علامت ورتی جاندی ہے۔ گوجری دیاں کتاباں وچ ایس نوں اِنج لکھیا گیا ہے: ”ن“ کے اُپر پٹھا اٹھ۔“ اگے دتے جارہے لفظاں وچ سادہ نون دی تھاں تے اڑنون ورتیا ہویا ملدا ہے: پھمنی، مدھانی، پانی، کانو، کنی، کنک، آن، چھان، بان (وان)، پانی، تانی، آنو، لانو، دھانی، چانو، پُرانو، ترکان وغیرہ۔ ایس توں وکھ اسم مصدر اندر وی سادہ نون دی تھاں اڑنون لکھیا ہویا ملدا ہے، جیویں: کھان، پین، لکھن، پڑھن، منن، بڑن، رکھن، چھاپن، رلان، رکھن، بخشن، سچھن، پالن، سُوکھن، دیکھن، ڈبن، چلن، کمان، بھنن وغیرہ۔

19۔ گنتری:

گوجری وچ ”اک“ وی بولیا جاندی ہے تے ”ایک“ وی۔ باقی گنتری جیویں کہ دو، ترے، چار، پنج، چھ، ست، اٹھ، ناؤں تے دس پنجابی دے باقی سبھ لہجیاں وانگ ہی بولی جاندی ہے۔ 20 یعنی ”ویہہ“ دا اُچارن ”بیہہ“ تے 24 یعنی ”چووی“ دا اُچارن ”چوبی“ کیتا ویندا ہے۔ جد کہ 29 توں لے کے 38 تک دا اُچارن ”اُنتری، تریہہ، اکتریہہ، بتریہہ، تتریہہ، چوتتریہہ، پنتتریہہ، چھتتریہہ، ستتریہہ، اٹھتریہہ“ کیتا جاندی ہے۔ 39 یعنی ”اُنتالی“ توں لے کے 48 یعنی ”اٹھتالی“ تک دی گنتری وچ آؤن والے ”ل“ دا اُچارن سادہ لام وانگ نہیں سگوں ”اڑلام“ کیتا جاندی ہے۔

حوالے

- *اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ فرنیچ، نمل یونیورسٹی، اسلام آباد۔
- 1.Source: National anthem of the Islamic Republic of Afghanistan, https://en.wikipedia.org/wiki/National_anthem_of_the_Islamic_Republic_of_Afghanistan
 - 2- ڈاکٹر محمد ایوب، گوجری زبان و ادب، دو جو حصو، (فیصل آباد: سارہ پبلی کیشنز، 2022ء)، 36۔
 - 3- محمد ایوب، 36۔
 - 4- محمد ایوب، 37۔
 - 5- ڈاکٹر جاوید راہی، گوجری کی پہلی کتاب (سرینگر: دی جموں اینڈ کشمیر بورڈ آف سکول ایجوکیشن، 2016ء)، 4۔
 - 6.Colin P. Masica, *The Indo-Aryan Languages*(Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 428.
 7. Dr. Tariq Rahman, *Language Policy, Identity and Religion: Aspects of the Civilization of the Muslims of Pakistan and North India*(Islamabad: NIPS, 2010),36.
 - 8.George Abraham Grierson, *The Linguistic Survey of India*,Vol. VIII Indo-Aryan Languages, North-Western Group(Calcutta: Superintendent of Government Printing, 1919), 925.
 - 9.George Abraham Grierson, 962.
 - 10.George Abraham Grierson, 953.
 - 11- ڈاکٹر جاوید راہی، گوجری کی پہلی کتاب (سرینگر: دی جموں اینڈ کشمیر بورڈ آف سکول ایجوکیشن، 2016ء)، 52۔